

Budapesti Levéltári Mozaikok

2021/7. szám (régi sorozat 34. szám)

DOI: [10.56045/BLM.2021.7](https://doi.org/10.56045/BLM.2021.7)

ISSN:

URL: <http://leveltarimozaikok.bparchiv.hu/2021/12/14/leveltari-mozaikok-34/>

KESERŰ NORBERT

Nemzetőrök Pest-Budán

Az első, független, felelős magyar kormány egyik legfontosabb intézkedése a nemzetőrség (Nemzeti őrsereg) felállítása volt rendfenntartó feladattal. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács közvetlenül Batthyány Lajos miniszterelnök irányítása alá került. A cikk bemutatja az őrsereg megszervezését, egyenruháját, felépítését, tagozódását, a szolgálat feltételeit, különös tekintettel a pest-budai, a korábbi polgárőrségből szervezett zászlóaljakra, amelyek tevékenysége az osztrák megszállással véget ért.

Kulcsszavak: 1848-1849., *nemzetőr*, *Pest-Buda*, *Batthyány Lajos*, *zászlóalj*, *parancskönyv*, *katonaság*

Március 15. tagadhatatlanul nemzetünk egyik legbüszkébb ünnepe. Petőfi Sándor, Jókai Mór, Vasvári Pál, Pilvax Kávéház, Nemzeti dal, 12 pont, Landerer és Heckenast nyomda – a sort még hosszan folytathatnánk: mindenki által ismert nevek és helyszínek, melyek március idusának a fővárosi eseményeit meghatározták. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy mindennek jelentősége történelmi szempontból inkább jelképes, történelemalakító szerepe Kossuth Lajos felirati javaslatának és az akkor Bécsben tartózkodó küldöttség tevékenységének, illetve később az első, független, felelős magyar kormány feszített munkájának volt nagyobb. Ez utóbbinak egyik legfontosabb intézkedése a nemzetőrség felállítása volt – a következőkben a főváros nemzetőrségének történetéről olvashatunk bővebben.

Az újkori Európa forradalmainak origója általában Párizs, mintája pedig a párizsi (francia) forradalmak közül is kiemelkedő, a „nagyak” nevezett, 1789-ben kezdődő francia forradalom. Így volt ez 1848-ban, a „népek tavaszán” is, mely februárban indult a francia fővárosból, és híre természetesen közrejátszott a bécsi és pesti forradalom kitörésében is. Ugyanakkor a nagy francia forradalom idején sem minden volt saját „találmány”: a nemzetőrség intézményét lényegében az amerikai függetlenségi háború mintájára alakították ki. A már a forradalom kezdetén megszerveződő Nemzeti Gárda főparancsnoka, Lafayette, maga is az egyik legfontosabb alakja az amerikai függetlenségi háborúnak. Ez a francia Nemzeti Gárda tulajdonképpen a felfegyverzett népet jelentette egyrészt a királyi hadsereggel szemben, másrészt feladata volt a rend biztosítása is a túlkapásokkal szemben. A francia Nemzeti Gárdához hasonló elképzelések merültek fel Magyarországon a reformpártiak körében már a forradalom kirobbanása előtt: Kossuth felirati javaslatában (1848. március 3.) már beszél arról, hogy a „*honvédelmi rendszerünk nemzeti jellemünknek s a honlakosok különböző osztályai érdek egységének alapján gyökeres átalakítást kíván*”,¹ két héttel később, március 14-én pedig már nevén is nevezi, miszerint korábban is a nemzeti őrsereg megalapítására gondolt.² A 12 pont szintén tartalmazza a nemzetőrség (*Nemzeti őrsereg*) felállítását. Végül az országgyűlésen meg is született a törvény (1848:XXII. [törvénycikk](#)) a nemzetőrség felállításáról, amiben a 20 és 50 év közötti, a meghatározott vagyoni cenzussal rendelkező férfiak vesznek részt – igaz, a felsőtábla döntése alapján ennek ellenőrzésére (tehát lényegében végrehajtására) egyelőre még a majdan felállítandó kormányt nevezték meg.

Az első kormány megtette feladatát, létrehozta a nemzetőrséget. Ez egy jelentős különbség 1789-hez képest – 1789-ben, a francia forradalom során a nemzetőrség a helyhatóságok irányítása alatt alakult és csak később tettek kísérletet a központosításukra, de a széttagoltság továbbra is fennmaradt.³ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy eredetileg Kossuth is a helyhatóságok irányítása alatt létrehozandó nemzetőrségre tett javaslatot március 14-én.⁴

A nemzetőrség felállítása tehát Magyarországon a Batthyány-kormányhoz köthető, elsősorban személyesen a miniszterelnökhöz, Batthyány Lajoshoz, aki április 15-én magára vállalta ezt. Április 20-án alakult meg az *Országos Nemzetőrségi Haditanács*, amely közvetlenül a miniszterelnök irányítása alá került. Július elejéig kialakításra került hat ügyosztály (gyalogosági, lovassági, tüzérségi, politikai, fegyelmi és gazdasági) saját vezetőikkel, a szervezet egésze továbbra is Batthyány Lajos és helyettese, Baldacci ezredes irányítása alatt

¹ Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség megszervezése 1848-ban. In: Új Forrás, 1998. 6. sz.

² Kossuth Lajos összes munkái. XI. köt. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, S. a. r. Barta István. Bp., 1952.

³ Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp. 1986. 562. o.

⁴ Kossuth Lajos összes munkái. XI. köt. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, S. a. r. Barta István. Bp., 1952.

állt.⁵ A nemzetőrségi szolgálatra kötelezettek összeírása már másnap, április 21-én megkezdődött. A nemzetőrök lakóhely szerint kellett összeírni, a polgári jogegyenlőség szellemében. A nemzetőrök századosi rangig maguk választották a tisztjeiket, az őrnagyokat a nádor. A nemzetőrség létszámát a nyár elejére 200 000, szeptemberre nagyjából 400 000 főre teszi a szakirodalom. Fontos azonban hozzátenni, hogy a nemzetőrség felállítására vonatkozó törvény megalkotásakor elsődleges funkciónak a rendfenntartó szerepet szánták, azonban 1848 nyarának eseményei, a délvidéki szerb felkelés és a horvát kérdés kényszerből, felülírta ezt a törekvést. Jelen írás keretei között nincs mód a nemzetőrség teljes történetét bemutatni, de azt meg kell jegyezni, hogy a nagy létszám önmagában még nem volt biztosíték a sikerre.

1. kép. Borsos József: Nemzetőr ([Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok lelt. sz.: 0923](#))

A nemzetőrök többnyire katonai képzés, rendes felszerelés, fegyverzet vagy ellátás nélkül látták el kezdetben rövid ideig tartó szolgálatukat, harcértékük tehát meglehetősen csekély volt. Mivel a törvény lehetőséget adott a fegyveres, katonai szolgálatra a lakóhelyen kívül is ("tulajdon községének határain kívül is" szolgálatra kötelezhető), kényszerűségből a nemzetőrökkel próbálták megoldani a déli országrész problémáit – ezért azonban napi fizetség járt, ami óriási kiadást jelentett, másrészt az embereket sokkal nehezebben lehetett rávenni az otthonuktól távol töltött szolgálatra, rendszeres volt a konfliktus a zászlóaljok megszervezése körül. Ezt orvosolta valamelyest az 1848 augusztusában az önkéntes nemzetőri alakulatok bevezetése, amely már nem tartalmazott vagyoni cenzust, elfogadható fizetést ígért és eleve hosszabb szolgálatot írt elő – ez már hasznosabbnak bizonyult és a szolgálat letelte után sokan folytatták a harcot, immáron a honvédség sorai között.

Pest-Budán, az akkor még különálló, de már gyakran csak együtt emlegetett településeken már korábban beszélhetünk nemzetőrösről, mint ahogyan az Országos Nemzetőrségi Haditanács felállításra került volna. Köszönhető ez annak, hogy 1848-ra már

⁵ Urbán 1986. 564. o.

mindkét városban nagy hagyománya, múltja volt a polgárőrségnek.⁶ A forradalom eseményei pedig tulajdonképpen vizsgafeladat elé állították a polgárőrséget, amit teljesített is: sikerült megőrizni a rendet a katonaság bevetése nélkül is. A március 15-én alakult, ún. „Közcsendi Bizottmány” gyakorolta innentől az irányítást a polgárőrség felett és a nemzetőrségre vonatkozó törvény és követelések szellemében egész egyszerűen átnevezte nemzetőrséggé azt.⁷ A már korábban meglévő polgárőr tagokat és az újonnan belépőket az egyenruha különböztette meg – a korábbi polgárőrök az eddig használt egyenruhájukban, az újonnan belépők civil ruhában, de nemzeti színű karszalaggal szolgáltak. Ez a nemzetőrség még nem egyenlő a törvény által megállapított, és egy hónappal később szerveződni kezdő nemzetőrséggel, de természetesen az utóbbi magába olvasztotta ezt. A pest-budai nemzetőrség felállítását 1848. június 22-re datálhatjuk, ettől a naptól látja el vezénylését a Budapesti Nemzetőri Főparancsnokság Kovács György nemzetőr ezredes parancsnoksága alatt, a Pest megyei nemzetőrségbe betagozódva.⁸ A közös parancsnokság ellenére a két település nemzetőrsége megőrizte különállását.

A két városrészben összesen hat nemzetőrségi zászlóalj alakult. Az I. és II. zászlóalj Budán, a III–VI. zászlóaljak pedig Pesten. Az I. zászlóalj a Vár, a Tabán és a Víziváros déli részének, míg a II. a Víziváros északi részének, Krisztinaváros, az Országút és Újlak lakosságából szerveződött. Pesten a III. Lipótváros, a IV. a Belváros, az V. Józsefváros, a VI. pedig Terézváros polgáraiból került megszervezésre. Egy zászlóalj hat századból, a századok pedig tizedekből álltak. Levéltárunk a budai I. nemzetőrzászlóalj és a pesti V. nemzetőrzászlóalj iratait őrzi – előbbi a teljesebb iratanyag, levelezőkönyvvel és iktatókönyvvel együtt, utóbbinak csak a parancskönyve maradt fenn. A továbbiakban a nemzetőrök mindennapjaiba nyerhetünk betekintést, levéltárunk vonatkozó forrásaiból válogatva.

A korábban a nemzetőrség általános jellemzőinél felsorolt problémák Pest-Budán sem voltak ismeretlenek. Súlyos fegyverhiány volt soraikban is, saját fegyverrel jellemzően csak a korábbi polgárőrök rendelkeztek. Ezt kezdetben kincstári fegyverek kiosztásával próbálták orvosolni, ezeket azonban a két város hatósága később visszavette, cserébe pedig silány minőségűeket adott. A hadikasza különösen sértette a polgári nemzetőrök önértetét, hiszen ez a népfelkelés – jobbagyfelkelés jelképe volt. A szolgálathoz tartozó kiképzést – a családfenntartókra való tekintettel – általában a „munkaidőn” kívül, korán reggel vagy késő délután tartották.

⁶ [Pest-Budai nemzetőrök 1848–1849. Dokumentumok a Fővárosi Nemzetőrség történetéhez. Budapest Történetének Forrásai. Válogatta és szerkesztette: Czaga Viktória és Jancsó Éva. Budapest, 2001 9. o.](#)

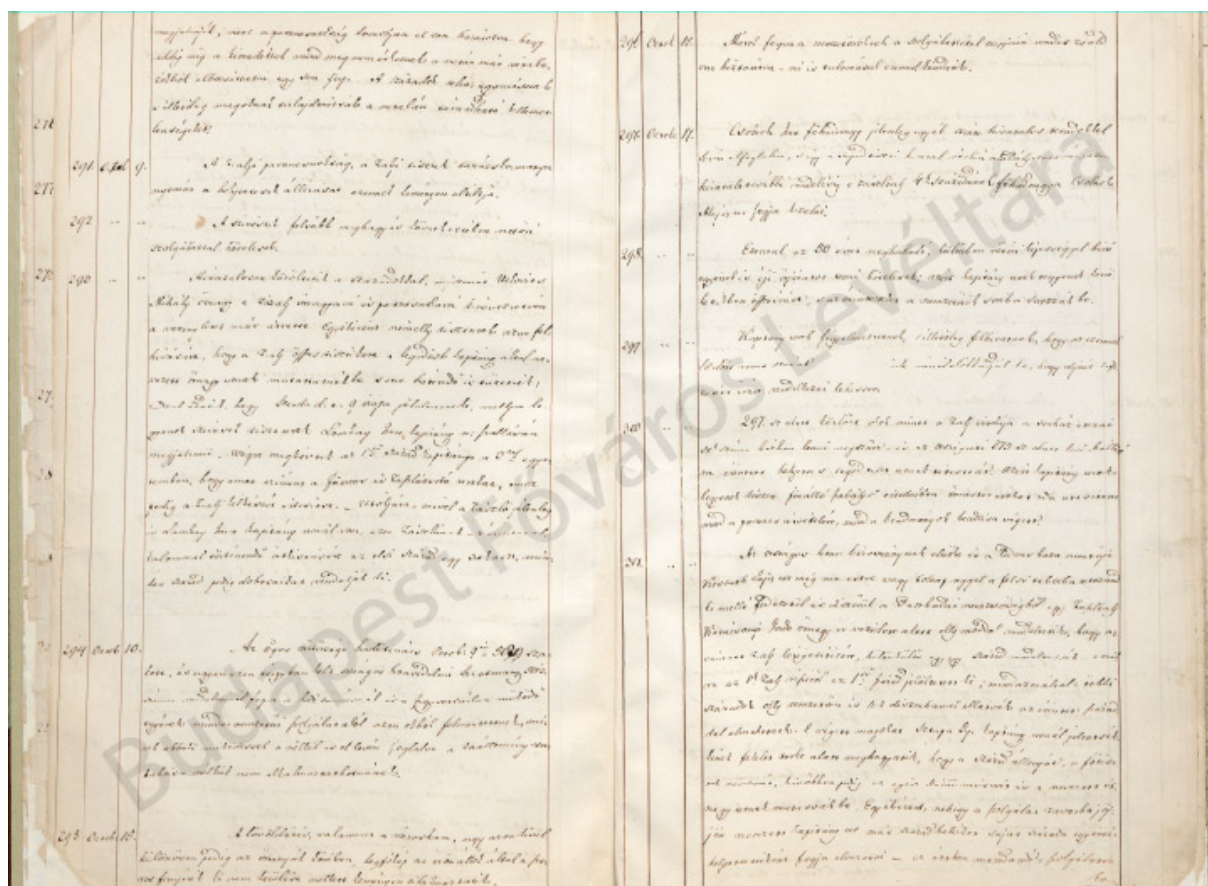
⁷ [uo.](#)

⁸ [Pest-Budai, 15. o.](#)

Időpont	Hely, és kinek szál	Budai Nemzetőr Sereg 1. zászlóalj 1848. július 1. A zászlóalj parancsnokának levelezőkönyve
1. július 16. 1848.	1. zászlóalj parancsnokának szál	A hadi ügy miniszterem ide zárt 1848. évi katonai katonaságunk másolatát, van benne minden szükséges irat, beleértve a katonaságunkat is.
2. július 24. 1848.	2. zászlóalj parancsnokának szál	Kérem, az itt tartózkodó elhárított fegyveresek seregeit elhárításra és a katonaságot felrakott lakosok megnyugtatására, s ideiglenes békésítésre. Kérem, a katonaság miniszteri meghagyás követelményében, a katonaságunkat ezzel felhívom, mikor ma este 8 óráig 12 órával a katonaságunkat felrakott katonaságunkat megjelenni katonaságunkat.
3. július 26. 1848.	3. zászlóalj parancsnokának szál	A miniszteri meghagyás követelményében, a katonaságunkat ezzel felhívom, mikor ma este 8 óráig 12 órával a katonaságunkat felrakott katonaságunkat megjelenni katonaságunkat.
4. július 27. 1848.	4. zászlóalj parancsnokának szál	A fennálló szabályozásnak, s a katonaságunkat ezzel felhívom, mikor ma este 8 óráig 12 órával a katonaságunkat felrakott katonaságunkat megjelenni katonaságunkat.
5. július 27. 1848.	5. zászlóalj parancsnokának szál	A katonaságunkat ezzel felhívom, mikor ma este 8 óráig 12 órával a katonaságunkat felrakott katonaságunkat megjelenni katonaságunkat.

1. sz. dokumentum. A budai nemzetőrsereg I. zászlóaljának levelezőkönyve, 1848. július 1. A századok kiképzésének ideje és helyszíne. (HU BFL IV.1124. 2. füzet)

Pest-Buda jelentősége miatt az itteni nemzetőröknek kiemelt szerep jutott, az általánosan elvárt, közrend biztosításán túl is akadtak fontos feladataik. A katonaság elvezénylése után minden itt található középületet, illetve közfeladatot ellátó intézményt, valamint éppen itt tartózkodó fontosabb személyt ők őriztek, emellett kísértek fegyverszállítmányokat, őriztek hadifoglyokat is éjjel-nappal, ami, különösen a téli időszakban, nem kevés áldozattal járt. Ez napi szinten nagyjából 700 nemzetőrt jelentett a két városrészben összesen (Buda: 259, Pest: 400-450 fő).

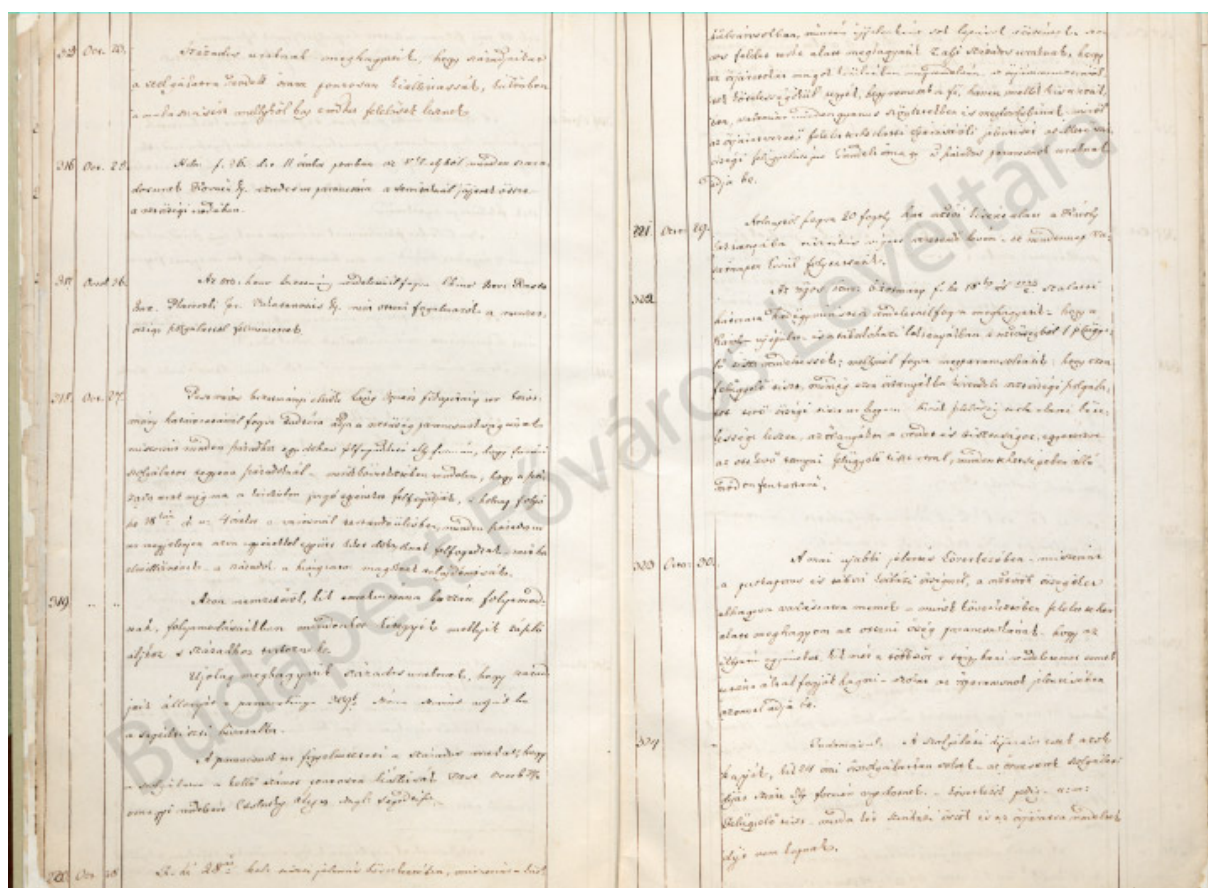
2. sz. dokumentum. A pesti (pestmegyei) V. nemzetőrszázlőalj parancskönyvének 1848. októberi bejegyzései (HU BFL IV.1228 Nr. 77.). Részlet az október 17-én kelt, 301. számú parancsból:

„Az Országos Honvédelmi Bizottmánynak elnöke és a kedves haza nemtője, Kossuth Lajos úr, még ma este vagy holnap reggel a felső táborba utazand, ki mellé fedezetül és díszőrkül a pest-budai nemzetőrségből egy zászlóalj Karácsonyi Guidó őrnagy úr vezérlete alatt oly móddal rendeltetik, hogy az érintett zászlóalj létegesítésére, külön külön egy egy század rendeltessék, e célra az V-ik zászlóalj részéről az I-ső század jelöltetett ki”

A törvény értelmében minden összeírt személynek kötelező volt a nemzetőri szolgálatait ellátni, egyedül az alkalmassági vizsgálat adhatott felmentést (valamilyen súlyos testi hiba esetén), azonban a gyakorlatban több kibúvó is akadt.⁹ Elsősorban az, hogy – előzetes bejelentés után – engedélyezték, hogy a szolgálatot egy másik nemzetőr helyettesítse. A tehetősebbek némi anyagi kárpótlás fejében könnyedén tudtak így helyettesítést találni maguk helyett, sőt, a helyettes állítása egyenesen bevett gyakorlattá vált. Sokan vállalták át így több személy szolgálatát magukra, akár egy időben, amit természetesen már eleve képtelenség volt teljesíteni. Ez a fajta helyettesítési mód tehát már törvénybe ütköző volt, mint ahogyan az is, amikor a jómódú polgárok segédjeiket, illetve szolgálóikat küldték maguk helyett a szolgálat teljesítésére.¹⁰ Az éppen feladatot ellátó nemzetőrök fegyelme sem volt mindig kifogástalan, voltak kihágások. Az őrség teljesítése a legtöbb esetben eseménytelen volt, így, ha egyáltalán az őrhelyükön maradtak, sokan az idejüket kártyázással, szivarozással, italozással töltötték ki, de olvashatunk olyanról is, hogy az őrség tagjai vadászni mentek.

⁹ Pest-Budai, 23. o.

¹⁰ Uo.

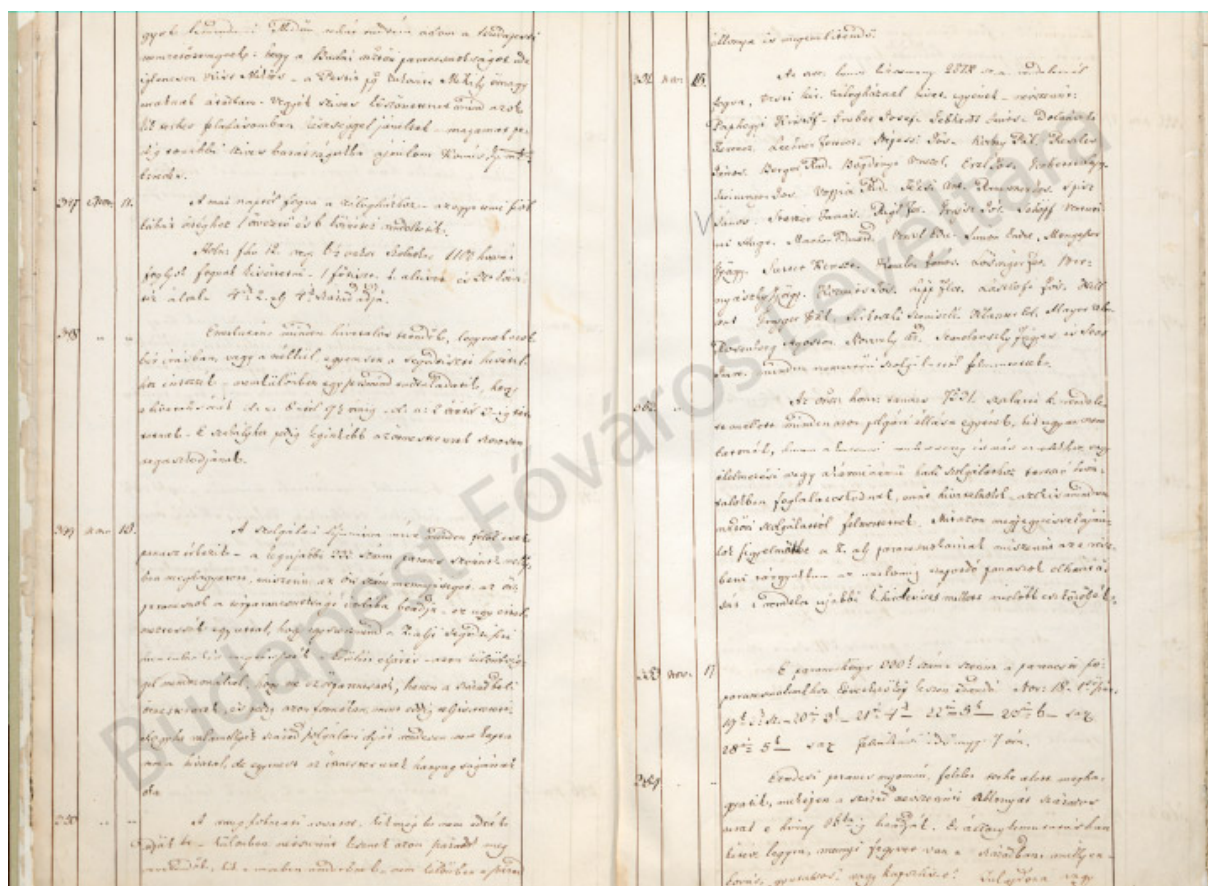
3. sz. dokumentum. A pesti (pestmegyei) V. nemzetőrszázalaj parancskönyvének 1848. októberi bejegyzései (HU BFL IV.1228 Nr. 77.). Az október 30-án kelt, 323. számú parancs szövege a következő:

„A mai újabb jelentés következtében, miszerint a puskaporos és tábori kórházi őrségnél, a nemzetőrök őrségöket elhagyva vadászatra mennek, [sic!] minek következtében felelet teher alatt meghagyom az ottani őrség parancsnokának, hogy az illetén egyéneket, kik már a többször e tárgyban rendeletemet ennek utána által fogják hágni, azokat az őrparancsnok jelentésében azonnal adja be.”

Probléma volt még a közhivatalokat ellátók szolgálata is. A feladat fontossága sokszor kizárta a nemzetőri szolgálatot, mondván, vagy ezt, vagy azt tudja csak teljesíteni az illető. Ennek ellenére sokáig nem volt egyértelmű szabályozás erre vonatkozóan, és minden egyes ilyen felmentést nehezményeztek a szolgálatot ellátók, mivel demoralizálta a nemzetőröket. A Közlöny 1848. szeptember 18-i száma egyértelműen meghatározta ugyan, hogy kik és milyen módon mentesülnek a szolgálat alól,¹¹ de a konfliktusok ezután sem szűntek meg.¹²

¹¹ Közlöny 1848. szeptember 18. 101. sz. rendelet

¹² Pest-Budai, 23. o.

4. sz. dokumentum. A pesti (pestmegyei) V. nemzetőrszázlőalj parancskönyvének 1848. novemberi bejegyzései (HU BFL IV.1228 Nr. 77.). A november 15-én kelt, 352. számú parancsa hadi szolgálathoz tartozó polgári egyének nemzetőri szolgálataik alól való felmentéssel kapcsolatban.

A dokumentumokból jól követhető, hogyan alakult a főváros sorsa az önvédelmi háború és a függetlenségi háború során: Windisch-Grätz budai várba való bevonulása után, 1849. január elejétől a vár visszafoglalásáig, azaz május végéig,¹³ nincs nemzetőrségi irat sem, hiszen értelemszerűen a megszállt fővárosban nem működött a nemzetőrség intézménye. Windisch-Grätz január 5-én feloszlatta azt, érdemben pedig csak a vár visszafoglalása után tudta újra elkezdni működését – ezt is csak rövid ideig, mert a cári hadsereg megjelenésével végzetesen átalakultak az erőviszonyok, és a június végén megszületett haditerv értelmében Szegedre összpontosították a magyar haderő teljes elérhető részét, így a nemzetőrségben szolgálókat. Ennek eredményeként a főváros is katonai védelem nélkül maradt.

A szabadságharc leverésével pedig megszűnt a nemzetőrség intézménye is.

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1228 Nr. 77. A pesti V. nemzetőrszázlőalj parancskönyve

IV.1124. Történeti értékű okmányok. A Budai Nemzetőrsereg iratai

¹³ A budai (pestmegyei) I. nemzetőrszázlőalj iratai 1849. június 16. – 1849. január 3. illetve 1849. május 26. - június 30. között datáltak.

Nyomtatott források

Közlöny (1848. szeptember 18. 101. számú rendelet)

Kossuth Lajos összes munkái. XI. köt. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, S. a. r. Barta István. Budapest, 1952.

Felhasznált irodalom

Pest-Budai nemzetőrök 1848-1849. Dokumentumok a Fővárosi Nemzetőrség történetéhez. Budapest Történetének Forrásai. Válogatta és szerkesztette: Czaga Viktória és Jancsó Éva. Budapest, 2001.

Hermann Róbert: Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Budapest, 1996.

Hermann Róbert: A nemzetőrség és a honvédség 1848–1849. Magyar Honvédség Tájékoztatói és Médiaközpont. Budapest, 1998.

Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.

Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség megszervezése 1848-ban. In: Új Forrás, 1998. 6. sz.

Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986.

[Keserű Norbert levéltáros](#) a Károli Gáspár Református Egyetemen végzett történelem, illetve magyar nyelv és irodalom szakon. 2011 és 2018 között középiskolában tanított, 2018 óta Budapest Főváros Levéltárának munkatársa, elsődleges feladata a kutatószolgálat munkájában való részvétel. Kutatási területe a reformkor és 1848–1849 története, doktori disszertációját az Egressy család szabadságharcban betöltött szerepéről írja.

Impresszum Budapesti Levéltári Mozaikok

A kiadó neve: Budapest Főváros Levéltára
A kiadó székhelye: 1139 Budapest, Teve u. 3-5.
Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István főigazgató

Főszerkesztő: Dr. Simon Katalin
Szerkesztőség: Fazekasné Dr. Toma Katalin, Dr. Fehér Csaba, Dr. Garami Erika, Dr. Ternovác Bálint, Dr. V. László Zsófia, Tóth Gergely (technika- és honlapfelelős)

A szerkesztőség elérhetősége: 1139 Budapest, Teve utca 3-5.; 1554 Budapest, Pf. 41.

e-mail: mozaikok@bparchiv.hu

ISSN 2939-6921